

УДК 340.01

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДЖЕРЕЛА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Іваненко О.В., к. ю. н.,
заступник завідувача кафедри історії та теорії держави і права
*Інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом*

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із здійсненням теоретико-правового аналізу основних напрямків розвитку джерел приватного права в умовах глобалізації. Проблема визначення поняття джерела права посідає одне із ключових місць у теорії права, оскільки наразі відсутній єдиний підхід до їх розуміння попри постійне оперування даною правовою категорією. Така ситуація зумовлюється неоднозначними оцінками та характеристиками власне самого права. Так, відсутнє не лише загальноприйняте визначення цього поняття, але навіть спірним виявляється змістовне наповнення самого словосполучення, яким визначаються джерела права.

Ключові слова: джерела приватного права, глобалізаційні процеси, інтеграція правових систем, сфера приватного життя суспільства, правова глобалізація.

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с осуществлением теоретико-правового анализа основных направлений развития источников частного права в условиях глобализации. Проблема определения понятия источника права занимает одно из ключевых мест в теории права, поскольку в настоящее время отсутствует единый подход к их пониманию, несмотря на постоянное использование данной правовой категории. Такая ситуация обусловлена неоднозначными оценками и характеристиками собственно самого права. Так, на сегодняшний день отсутствует не только общепринятое определение этого понятия, но даже спорным оказывается содержательное наполнение самого словосочетания, которым определяются источники права.

Ключевые слова: источники частного права, глобализационные процессы, интеграция правовых систем, сфера частной жизни общества, правовая глобализация.

Ivanenko O.V. INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON SOURCE OF PRIVATE LAW

The article investigates issues related to implementation of theoretical – legal analysis of main trends in development of sources of private law in context of globalization. The problem of definition of a source of law is one of key places in theory of law, as currently there is no single approach to their understanding despite constant use of this legal category. This situation caused a mixed assessment, and property characteristics of law. So, today, not only is no generally accepted definition of this concept, but even controversial is substantive content of phrases that define sources of law.

Key words: sources of private law, globalization processes, integration of legal systems, private sphere of society, legal globalization.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у жодного із фахівців у галузі права не викликає сумнівів той факт, що визначальною характеристикою сучасного розвитку права є процес інтеграції правових систем під впливом процесів глобалізації, які відбуваються практично у всіх сферах правового життя суспільства, і найбільш виразно проявляються у сфері приватного права, яке тісно взаємопов'язане з економічною модернізацією держави.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що комплексний аналіз впливу глобалізаційних процесів на приватне право дозволить спрогнозувати подальший розвиток джерел зазначеного права, а також виробити конкретні заходи протидії негативним наслідкам правової глобалізації.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження тенденцій сучасного розуміння права в умовах глобалізації, а також змін у приватному праві під впливом глобалізаційних процесів отримали висвітлення у працях С.А. Авак'яна, П.П. Баранова, Б.Н. Бессонова, А.Н. Бикова, А.М. Величка, Ю.М. Горського, М.Г. Делягіна, А.А. Коваленка, Ю.И. Котенка, В.Н. Кудрявцева, Г.В. Мальцева, С.А. Марковой–Мурашової, А.А. Мигольцева, А.Н. Ні-

кітіна, Т.Н. Никифорова, П.Ф. Пашкевича, Л.М. Романової, В.Н. Синюкова, С.А. Щетініна, В.В. Янкова та інших.

Метою наукової роботи є здійснення теоретико-правового аналізу основних напрямків розвитку джерел приватного права в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Створення глобальної економічної системи та формування єдиного правового простору, що стає можливим лише шляхом зближення та взаємопроникнення правових систем провідних економік світу, зумовили появу і зростання кількості нових юридичних конструкцій у вітчизняному законодавстві. Але дані процеси характеризуються наявністю прихованих ризиків: з одного боку, спрощується система регулювання взаємовідносин між приватними особами, використовуються загальні правові норми та інститути, створюються наднаціональні судові органи тощо; з іншого – процеси уніфікації, стандартизації та універсалізації приватного права негативно відбиваються на публічно-правовій сфері: з'являються загрози економічній безпеці держави, спровоковані конфліктом приватних та національних інтересів. Враховуючи це, можна припустити, що головними тенденціями та перспективними

напрямами розвитку сучасного вітчизняного приватного права можуть стати збільшення частки державного регулювання, використання імперативних методів юридичного впливу на приватноправові відносини, уніфікація та стандартизація приватного права, зміна системи джерел, що регулюють цивільні правовідносини, поява нових суб'єктів приватного права тощо.

Глобалізаційні процеси у різних національних правових системах відбуваються по-різному, але єдиним для них є той факт, що зазначені процеси, в першу чергу, здійснюють безпосередній вплив на структуру та зміст джерел права, які є визначальними критеріями дослідження будь-якої правової системи та її місця на правовій карті світу. Джерела права є важливою характеристикою правової системи, а тому питання, пов'язані з їх дослідженням, займають і займають одне із провідних місць як у закордонній, так і вітчизняній науці [1, с. 239].

На сьогоднішній день в умовах глобалізації, що передбачає вироблення єдиних підходів до регламентації різних сфер життєдіяльності, а також створення загальної нормативної бази, пріоритетною визначається проблема уніфікованого розуміння джерел, їх класифікації, юридичної сили, принципів побудови системи. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність переоцінки ролі і значення окремих джерел у галузях приватного права, оскільки відбувається загострення питань, пов'язаних із їх узгодженням та усуненням суперечностей.

Проблема визначення поняття джерела права посідає одне із ключових місць у теорії права, оскільки наразі відсутній єдиний підхід до їх розуміння попри постійне оперування даною правовою категорією. Така ситуація зумовлюється неоднозначними оцінками та характеристиками власне самого права. Так, відсутнє не лише загальноприйняте визначення цього поняття, але навіть спірним виявляється змістовне наповнення самого словосполучення, яким визначається джерело права [2, с. 13]. Попри те, що відбувається динамічний розвиток правової науки, збагачення теорії права підходами та ідеями, але ситуація суттєво не змінюється у відношенні джерел права. Наприклад, джерелом права можуть визнаватися суспільні відносини, які потребують правового регулювання; ідеї, погляди, теорії, в яких відображається сутність соціально-правового регулювання і які здійснюють значний вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність; прийняті в офіційному порядку владні приписи [3, с. 123]. У цьому контексті слушним виглядає зауваження про те, що у визначенні поняття джерел права неприпустимим є їх багатозначність, що зумовлює нагальну потребу у формулюванні єдиного розуміння їх сутнісних характеристик, оскільки джерела права повинні представляти собою єдине поняття, яке відповідає сутності права [4, с. 12].

Слід зазначити, що у галузевих юридичних науках склався певний загальний підхід, згідно з яким джерела права розглядаються як зовнішнє юридичне вираження норм, інститу-

тів, підгалузей і галузей права, що автоматично виправдовує використання понять джерела та форми права як синонімів. Доктрина цивільного права визначає джерела права як його форми вираження. Визначення джерел права, які містяться у спеціальній юридичній літературі, зводяться до їх розуміння як форм вираження правових норм, що мають загальнообов'язковий характер. Норми цивільного права виражені в різних правових формах, які в юридичній науці називаються джерелами цивільного права [5].

На сьогоднішній день внаслідок взаємного впливу та взаємопроникнення різних правових систем, приватне право будь-якої країни представлено низкою єдиних джерел права. Система джерел кожної з країн може дещо відрізнятись, але набір елементів переважно залишається незмінним. Різниця може полягати лише у їх ієрархії, ролі та значенні того чи іншого виду, але з часом характер та зміст джерел права матимуть, на наше переконання, дедалі більш універсальний характер.

Впровадження принципів міжнародного права як частини національної правової системи більшості держав можна розглядати як перший етап глобалізації. Принципи визначають зміст усіх інших приватноправових норм, тому їх фундаментальне та вихідне значення відзначається практично всіма дослідниками. Попри те проблемним залишається питання співвідношення принципу і норми права, адже кожен принцип повинен бути сконструйований як норма та знайти своє об'єктивне вираження, або принцип виводиться із цілої низки норм, але сам такою не визнається, а лише розглядається як певний неписаний та непорушний постулат. У зв'язку з цим із метою надання принципам загальнообов'язкового характеру їх необхідно закріплювати у правовій нормі. На сьогодні навіть почали виділяти такі види норм, як норми-принципи. Але й тут є проблемний аспект, який полягає у визначенні питання про те, що є первинним: норми права чи принципи. Оскільки слід чітко уявляти такі моменти: спочатку формулюється генеральна норма, яка згодом обростає іншими правилами поведінки, і, як результат, утворюється інститут права, підгалузь або ціла галузь; або спочатку з'являються певні правила, в результаті узагальнення яких виявляються закономірності, які утворюють змістовне наповнення майбутнього принципу. Крім того, на нашу думку, принцип повинен бути незмінним, оскільки є вихідним або базовим елементом правової галузі. У зв'язку із цим, на наше переконання, за порушення принципу повинна передбачатися підвищена відповідальність.

Якщо розглядати міжнародні договори, як джерело права, то ними зазвичай визнаються юридично обов'язкові правила поведінки для держав та інших суб'єктів міжнародного права. Вони (міжнародні договори) можуть також містити й норми, що регулюють поведінку суб'єктів приватного права. Норми міжнародного права за загальним правилом застосовуються до приватноправових відносин безпосередньо, крім випадків, коли міжнародним договором передбачається

необхідність видання внутрішньодержавного акта, необхідного для застосування даного договору.

У даному контексті слід звернути увагу, що на сьогоднішній день не всіма дослідниками міжнародні принципи та договори визнаються джерелами приватного права, тобто не розглядаються ними, як елементи системи національних джерел. На підтвердження своєї позиції вони наводять такий аргумент: джерела права однієї системи не можуть бути одночасно формами права іншої системи. За даного підходу акцентується увага на тому, що джерела міжнародного права займають відособлене місце в системі внутрішнього права; міжнародні договори повинні розглядатися, як регулятори внутрішньодержавних відносин, але у жодному разі не як джерела внутрішньодержавного права. Міжнародні договори є обов'язковими для виконання їх сторонами; є джерелами національного права, тобто розглядаються як вихідні положеннями, які є визначальними для формування змісту норм національного права. Таким чином, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, так само як і загальні принципи цивільного права, визначають зміст та застосування відповідних цивільно-правових норм [6, с. 68].

Аналіз існуючих на сьогоднішній день підходів до вивчення джерела приватного права дозволяє виділити дві протилежні позиції: перша – міжнародні принципи і договори є джерелами внутрішньодержавного приватного права; друга – наполягає на їх взаємовиключенні.

Іншим проблемним питанням у контексті розгляду джерел приватного права є підзаконні акти, оскільки тут також мають місце певні протиріччя. Джерело права містить норми, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, санкціоновані державою. Створенням системи правил, що регулюють приватні правовідносини, повинні займатися спеціально уповноважені органи, тобто законодавча влада, а у нашому випадку виходить так, що цю діяльність здійснюють органи виконавчої влади, головне призначення яких полягає зовсім у іншому. На наш погляд усунути зазначені вище протиріччя можливо, якщо подивитися на дану проблему під іншим кутом зору, а саме: нормотворча діяльність жодним чином не суперечить концепції поділу влади, оскільки, як і раніше, закони створюються законодавчою владою; діяльність органів виконавчої влади зі створення обов'язкових правил поведінки є обмеженою, оскільки законом чітко визначаються випадки, у яких дозволяється даний вид правотворчості; створені органами виконавчої влади норми не можуть суперечити закону, а тому знаходяться у відношенні підпорядкування щодо нього; дана правотворчість є необхідною лише для забезпечення реалізації норм законів, а тому проявляється у розробці та прийнятті норм, які уточнюють та доповнюють змістове наповнення зазначених норм або деталізують механізм їх реалізації.

Іншим претендентом на місце серед джерел приватного права є правовий звичай, вра-

ховуючи специфіку приватних правовідносин, яка проявляється у їх динамічній зміні, появі їх нових видів. Із метою усунення прогалин у їх регулюванні можуть використовуватися правила поведінки, які склалися внаслідок їх частого та тривалого застосування приватними особами. В даному випадку не важливо, чи мають вони будь-яке закріплення. Тому виправданим є їх віднесення до субсидіарних, допоміжних або традиційних джерел права. Але в умовах глобалізації структура допоміжних джерел права зазнає серйозних змін. Якщо розглядати дані процеси на прикладі України, яка є країною романо-германської правової сім'ї, то можна відмітити такі моменти: закон залишається основним джерелом права; стосовно допоміжних джерел – відчувається вплив конвергенції правових систем; відбувається певний перерозподіл сфер впливу між традиційними та нетрадиційними джерелами приватного права; нетрадиційні джерела, займаючи певну нішу в регулюванні суспільних відносин, попри відсутність їх офіційного закріплення у чинному законодавстві, починають набувати дедалі більшого значення та ролі при регулюванні приватноправових правовідносин [7, с. 14–17].

На сьогоднішній момент великого значення надається локальним актам, які трудовим правом відносяться до джерел права. Така ситуація зумовлюється особливістю системи джерел трудового права, яка полягає у наявності, поряд із нормативно-правовими актами, прийнятими органами державної влади, актів органів місцевого самоврядування, нормативних угод, що укладаються між сторонами трудових правовідносин, й локальних нормативних актів, які затверджуються працедавцем одноосібно або з урахуванням думки представницького органу працівників [8]. Якщо це питання розглядати у відношенні до інших галузей приватного права, то тут ситуація дещо інша: там віднесення локальних нормативних актів до джерел цивільного права, на думку деяких науковців, навряд чи видається можливим, оскільки дія зазначених актів розповсюджується тільки на тих, хто є безпосереднім учасником даних правовідносин, які засновані на добровільному підпорядкуванні. Однак слід зазначити, що у трудовому праві локальні акти поширюються також лише на учасників конкретних трудових правовідносин. Значна кількість актів, прийнятих у межах регулювання цивільних правовідносин, мають подібну юридичну природу з актами, віднесеними трудовим правом до його джерел [9, с. 55–74]. Ми переконані, що глобалізаційні процеси не оминуть зазначене допоміжне джерело права, яке у найближчому майбутньому буде властиве кожній галузі приватного права, оскільки в умовах переходу нашої держави до ринкових відносин питання застосування локального регулювання у галузі права набули особливої актуальності [10].

Найбільшій гостроті набуває розгляд судового прецеденту як джерела права, який внаслідок глобалізації набуває тотального поширення та починає значно впливати на правовідносини. Дійсно, матеріали судової

та арбітражної практики складно однозначно назвати джерелом права в контексті традиційного підходу до системи вітчизняного права, проте вони сміливо можуть називатися допоміжним або традиційним джерелом. Безумовно, судовий прецедент є характерним для англо-американської правової системи, але наразі, враховуючи взаємопроникнення та модифікацію правових систем, вже немає, мабуть, жодної цивілізованої правової системи, яка не спиралася б на практику діяльності судів.

У зв'язку із цим почали з'являтися пропозиції щодо визнання судових рішень джерелами права; віднесення рішень судів про скасування нормативних актів до судової практики як самостійного виду джерел права; розгляду підсумкових актів органів конституційного правосуддя, які створюються у зв'язку зі зверненнями, в якості правотворчих, оскільки вони вносять зміни у систему діючих правових норм [11, с. 7]. Крім того, в окремих дослідженнях вказується на властиву сучасним судам правотворчу функцію та обґрунтовується необхідність не лише визнання судового прецеденту джерелом права, але й прийняття спеціального закону, який би встановлював обмеження можливості застосування прецеденту [12; 15–16].

Опоненти даного підходу виступають із критикою подібних заяв, аргументуючи свою позицію наступним чином: судовий прецедент не є джерелом права згідно з чинним законодавством; у зв'язку із цим прецедентні норми не можуть отримати офіційного визначення та розглядатися як особливий різновид правових норм [13, с. 260].

Слід сказати, що дискусійність цього питання викликана, насамперед, глобалізацією, що визначає статус нашої країни як рівноправного учасника міжнародних правовідносин, згідно з яким вона повинна прийняти на себе цілу низку зобов'язань. Між тим вітчизняне законодавство перебуває у підготовчому стані для того, щоб офіційно закріпити статус окремих актів суду як джерел права, а тому рано чи пізно, на наше сподівання, це відбудеться.

Дуже важливим також є те, що під впливом глобалізації розвивається цивілістична доктрина, вплив та значення якої неухильно зростає у правотворчій та правозастосовній діяльності. Попри те, що доктрина офіційно не визнається джерелом права, важко запе-

речувати проти її частого використання. Цінність даної доктрини, яка містить положення, розроблені вченими, полягає у тому, що вони (положення) можуть стати базисом не тільки для судового рішення у цивільних справах, а й виступити у якості напрямів поліпшення вітчизняного законодавства.

Висновки. Підбиваючи підсумки проаналізованого вище матеріалу, слід зазначити, що: у приватному праві під впливом глобалізації почала складатися власна система основних та допоміжних джерел права, які відображають особливості сучасних приватноправових правовідносин; джерела приватного права можна поділити на традиційні, до яких відносяться принципи та загальні положення міжнародного права; законодавство, підзаконні акти, правові звичаї; та допоміжні – судова практика та судовий прецедент, локальні акти, доктрина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маркова–Мурашова С.А. Правовая система России (феноменологический и типологический анализ): Монография / Под общ. ред. В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. – СПб., 2006. – 239 с.
2. Марченко М.Н. Источники права / М.Н. Марченко: [учебное пособие]. – М., 2005. – 13 с.
3. Ромашов Р.А. Теория государства и права. / Р.А. Ромашов. – СПб., 2006. – 123 с.
4. Яковлева Л.В. Источники российского уголовно-процессуального права / Л.В. Яковлева: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1999. – 12 с.
5. Гражданское право. Общая часть: [учебник]: В 4 т. / Под ред. Е.А. Суханова. / 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – Т. 1.
6. Гражданское право: [учебник]: В 2-х т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. / 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998. – Т. 1. – 68 с.
7. Малько А.В., Храмов Д.В. Значение нетрадиционных источников частного права в урегулировании предпринимательства в современной России / Малько А.В., Храмов Д.В. // Арбитражный и гражданский процесс. – 2010. – № 1. – С. 14–17.
8. Трудовое право России: [учебник] / Отв. ред. Ю.П. Орловский, А.Ф. Нуртдинова. – М., 2008.
9. Козлова Н.В. Правовая природа учредительных документов юридического лица / Козлова Н.В. // Хозяйство и право. – 2004. – № 1. – С. 55–74.
10. Букреева Е.Н. Правовая природа и функции локальных источников трудового права в условиях рыночной экономики / Букреева Е.Н. // Законодательство и экономика. – 2007. – № 1.
11. Терюкова Е.Ю. Правовые акты в процессе осуществления конституционного правосудия / Е.Ю. Терюкова: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 7 с.
12. Поленина С.В. Законотворчество в Российской Федерации. / С.В. Поленина – М., 1996. – С. 15–16.